

nyokat egyre inkább a közösségi vonzati értékorientációk osztályozzák. Míg a fejlődés harmadik szakaszában a domináló szerephez jut a közösségi értékorientáció, és ennek szabályozó funkciója érvényesül az egyéni és csoportérdek összehangolásában, a tevékenység tartalmi gazdagodásában. Ezért állapíthatja meg a szerző: „A csoport közösségi fejlődésének folyamata, a csoporttevékenység tartalmi gazdagodása és hatékonyságának növelése szervezően összefügg az értékorientációk fejlesztésével.”

Azt hiszem, a tanulmány elemzése egyértelműen győz meg bennünket arról, hogy az értékorientáció pszichológiai vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy a nevelési feladatainkat és céljainkat tartalmilag lényegesen differenciáltabban kell megfogalmaznunk, s ugyanakkor állandóan nyomon kell követnünk társadalmi életünk, illetőleg a tanulók fejlődésének tendenciáját.

Dr. Bereczki Sándor

J. D. Apreszjan-Páll Erna:

OROSZ IGE – MAGYAR IGE

(Vonzatok és kapcsolódások) 1–2.

1. Ismét egy kiemelkedő, fontos és hasznos munkával gazdagodott a magyarországi ruszsziszтика. A tervek, melyeket Páll Erna a várnai MAPRJAL-kongresszuson (1973) vázolt fel, megvalósultak. A szerzők felállása pedig biztos záloga volt az eredménynek. Munkájuk – tudomásom szerint – a ruszszisztikában egyedülállóan mondható.

2. A szerzők a szótárt azoknak szánták, akik produktív nyelvtudásra törekcsenek, akik el akarják sajátítani „a mondatalkotás, a szóhasználat finomabb árnyalatait, akik ki akarják alakítani autonóm idegen nyelvi beszéd-, ill. íráskészségüket”, akik számára nem az idegen nyelvi ismeretek terjedelme, hanem az ismeretek elsajátításának a mélysége fontos.

3. A szerzők az orosz szócikkek anyagába beveszik az ige vonzatának és kapcsolódásainak a leírását. A vonzatot és a kapcsolódást (*сочетаемость*) nem választják el egymástól, mert a nem orosz anyanyelvű tanulóknak szüksége van a kapcsolódásra vonatkozó utalásokra is, amelyekből megtudhatja, hogy az ige milyen környezet- és szituációfeloldó képességekkel rendelkezik.

4. A nyelvtanítás szempontjából nagyon fontos szerepet töltenek be a grammatikai transzformációk. Nyelvtanáraink mindennapi felkészülő munkájuk során nagy haszonnal forgathatják a szótárt: a benne szereplő transzformációkat felhasználhatják a tananyag variálására, a nyelvtani készségek fejlesztésére. Ha néhány évvel korábban készül el, az új tantervű

tankönyvek íróinak is lényegesen megkönnyítette volna a dolgát: a transzformációk mintául szolgálhattak volna sok készségfejlesztő nyelvtani gyakorlat elkészítésében.

A szótár szerzői elvi okokból (hogy szótárakban csak „a cimszavakként szereplő igék szintaktikai jellemzőit mutassák be”) kihagyták az orosz társszerző eredeti anyagában közölt szinonim lexikai transzformációkat, az olyan átalakításokat, amelyekben a „kiinduló mondatban szereplő ige más igével vagy más szófajú szóval helyettesítődik”, pl. „Завод помогал институту ↔ Завод оказывал помощь институту; Моя сестра любит загородные прогулки ↔ Моя сестра любительница загородных прогулок” stb. Ezzel egyet lehet érteni azzal a kiegészítéssel, hogy meg kellene találni a módját annak, hogy ezek a szinonim lexikai transzformációk is elkészüljenek, és segédanyag formájában közreadhatók legyenek. Az idegen nyelvi oktatás a szinonim lexikai transzformációkat jobban és hatásosabban hasznosíthatná, mint a grammatikaiakat, amelyek elsősorban a felsőoktatásban játszhatnak fontos szerepet.

5. Mivel az orosz példamondatok – úgymond – „elszigetelten, nagyobb szövegösszefüggés nélkül” szerepelnek, a magyar szerző csupán „potenciális megfeleltetésre” törekedett. Hogy a birtokos személyrag által megjelölt személyt meg tudja nevezni, a félreértést elkerülendő – nagyon helyesen – kompenzációhoz folyamodik, egy főnevet iktat be a mondatba: „Сергей объяснял очередную ссору с раздражительностью” ↔ (Szergej az újabb veszekedést *(аз asszony)* ingerlékenységével magyarázza”). Páll Erna az orosz mondatok magyaros fordításánál élt azzal a kitűnő lehetőséggel is, amelyet a magyar nyelvi rendszer kínált fel számára: fordítói munkáját annak a tudatában végezte, hogy a mondat aktuális tagolása során a magyar szövegben nagyobb szerepet kap a szórend, mint az oroszban, ahol a szórenddel szemben viszt az intonációnak van nagyobb jelentősége, amely az írott nyelvben, ill. egy szótárban nyilvánvalóan nem érzékelhető.

6. A szerzők Tesnière valencia-elméletéből indultak ki: „a vonzatfogalom kulcsának a lexéma szemantikai valenciáját (jelentéstani értékét)” tekintik. Az ige denotátumának a szituációt, a valóság „egy darabkáját”, „szeletét” tartják, amely a cselekvésből és a szituáció résztvevőiből, az aktánsokból tevődik össze: „A szituáció *résztvevőin*, *aktánsain* azok a tárgyak értendőek, amelyek a szituáció létrejöttéhez szükségesek, s a szituáció központjának (a cselekvésnek) vannak alárendelve” (71. o. l.). A szerzők sajnos szembekerülnek a fent idézett meghatározásukkal, mert az aktáns fogalmát – G. Helbighez hasonlóan (Deutsch als Fremdsprache, 1965/1) – tágabban értelmezik, mint ahogy ez a fentiekből kikövetkeztethető lenne. A szemantikai valenciát a szemantikai

aktáns fogalmával azonosítják. Ahol az orosz szövegben Аpreszjan a „szemantikai valencia” műszót alkalmazza, ott Páll Erna rendszerint a „szemantikai aktáns” használja, mint pl. a 43. oldalon: *одна и также форма может выражать весьма различные семантические валентности* = „egyugyanazon nyelvtani alak (vonzatalak) a legkülönbözőbb szemantikai aktánsok nyelvi kifejezése lehet” (73. old.) stb. A szerzők felfogása szerint a szemantikai aktáns kifejeződhet akár idő- akár mód- vagy egyéb határozóval is, mint például: *”Вы неприлично себя ведёте”; Дети отлично вышли на фотографии”; ”Я прождал его очень долго (целый час)”* stb. Tesnière az aktánsokon azokat a személyeket („pszichikai objektumokat”) vagy tárgyakat érti, akik vagy amelyek részt vesznek a cselekvésben; ezek elvileg mindig főnevek, és közvetlenül az igének vannak alárendelve („les actants sont les personnes au choses qui participent... au procès”; les actants sont en principe toujours des substantifs”. In: *Éléments de syntaxe structurale*. 1965. 105–106). Tesnière definíciója a valóságot képezi le, nincs ellentmondásban Wittgensteinnek azzal a tételével, hogy „a tárgyak alkotják a világ szubsztanciáját” (L. Wittgenstein. *Logikai-filozófiai értekezés*. 1963. 115.).

Kétségtelen, hogy Tesnière a valenciát betöltő aktánsokat („cselekvéshordozókat”) mérve elválasztja a „circonstants”-októl („körülmenyhatározóktól”), amelyek – úgymond – valencián kívül állnak. (A „cselekvéshordozó” és a „körülmenyhatározó” Károly Sándor műszavai. – *АНУТ/1*, 1963.) A későbbiek során bebizonyosodott, hogy a körülmenyhatározók némelyike igenis szorosan kötődik az igéhez, használata nélkül a mondat agrammatikussá válna. Nem vita tárgya már, hogy egy határozó is lehet az ige valenciális bővítése, akcionális értékmutatója, de ettől – véleményem szerint – még nem veszi el körülmenyhatározói („circonstants”-i) jellegét. Vagyis attól, hogy egy körülmenyhatározó az ige vonzatkörébe kerül, még nem válik aktánssá, az ige szubsztanciális partnerévé.

Az ige jelöletének (denotátumának) R. M. Gajszina is a situációt tartja, amelynek – úgymond – aszubsztanciális és szubsztanciális elemei vannak. Aszubsztanciális (nem szubsztanciális) elemei: a folyamat, történés, esemény (vagyis a cselekvés és az idő); szubsztanciális elemei pedig a cselekvésben résztvevő személyek és tárgyak, a cselekvés tényleges aktánsai. (Lásd: *Р. М. Гайзина. К вопросу специфические значения глагола. ИАН СССР 1981/1*, стр. 60). Egy ige szemantikai struktúráját tehát azok az értékhelyek alkotják, melyeket a kötelező és fakultatív aktánsok és a szorosan kötődő valenciális „körülmenyhatározók” töltik be. Az ige szemantikai struktúrájába viszont nem tartoznak a lazán kötődő valen-

cián kívüli körülményhatározók, amelyek – valóban – „többnyire valamely más situációt jelenítenek meg elliptikusan”.

struktúráját tehát azok az értékhelyek alkotják, melyeket a kötelező és fakultatív aktánsok és a szorosan kötődő valenciális „körülmenyhatározók” töltik be. Az ige szemantikai struktúrájába viszont nem tartoznak a lazán kötődő valencián kívüli körülményhatározók, amelyek – valóban – „többnyire valamely más situációt jelenítenek meg elliptikusan”.

A. E. Kibrik és W. Flämig a jelentéstartalmakat kifejező nyelvi tényeket a valóság tényeihez igazítják, amikor az ige valenciális bővítésméneinek a megállapításánál különbséget tesznek az igei jelentés szubsztanciális elemei, az aktánsok és a szorosan kötődő valenciális körülményhatározók között. Az utóbbiakat – érthető módon – nem minősítik aktánsoknak, amint ezt G. Helbig vagy az igeszótár szerzői teszik. (Vö.: *А. Е. Кибрик. Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках. — ИАН СССР, 1980/4*, с. 325–6; *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 1980. 506., 541.)

7. A szerzőkkel csak egyetérteni lehet, amikor az igét a mondat centrális, középponti részének tartják, amely kapcsolatban áll a mondatnak csaknem minden tagjával. Ez a kapcsolat az összefüggések és a kölcsönhatások olyan gazdagságát, sokféleségét öleli fel, amellyel egyetlen más szóosztály sem vetekedhet. Az ige (és itt elsősorban az orosz igére gondolok) szemantikai struktúrája sokkal mozgékonyabb, hajlékonyabb, potenciálisan sokkal több lehetőséget hordoz magában, mint a többi szóosztályé. Magyarázható ez az igeeképzés változatos formáival, elsősorban az igeekötők széles skálájával, amelyek az igék lexikai és grammatikai jelentését gazdagon árnyalják, továbbá az ige szintaktikai lehetőségeinek sokféleségével, a mondaton belül érvényesülő konstruktív szervező erejével, azzal a képességgel, hogy a legkülönbözőbb mondatrészekhez kapcsolódhat, hogy kölcsönhatásba kerülve velük, megteremtheti a szemantikai variánsok létrejöttének a feltételeit. Az orosz igék ezt a konstruktív szervező erőt a fejlett aspektusrendszerből merítik, amely a maga összetettségében – más nyelvek igéitől eltérően – olyan specifikumot hordoz magában, amely az igék jelentéseiben is sajátos módon jut kifejezésre. Nem véletlenül tulajdonítanak a szerzők is kiemelt szerepet az aspektusoknak.

Igen jó megoldásnak látszik, hogy a szerzők címszóként (kiindulóalakként) hol az orosz ige perfectív, hol pedig az imperfectív alakját adják meg, attól függően, hogy mikor melyiket tekintik lexikográfiaiilag elsődlegesnek. Általában azt az aspektusalakot tartják elsődlegesnek, amely „több jelentésben, mondat szerkezetben vagy több igei származékszóban szerepel”: az újrafolyamosítással képzett igeprók eseté-

ben rendszerint a perfektív alak a kiindulóforma, az igekötővel képzett igepárokban pedig az alapige.

Az igepárok kérdésében a szerzők általában a szótárak hagyományos jelöléseiből indulnak ki. Így aztán a multiplikatív igék (зевать, чихать, кручать, греметь stb.) párba szerveződnek a szemelfektív igékkel (зевнуть, чихнуть, крикнуть, прогреметь stb.), pedig egy aterminatív imperfektív ige nem állítható párba egy temporatív-terminatív igével: két különböző akcióminőségű ige nem alkothat igepárt. Csak a rezultatív-terminatív igék szerveződhetnek párba: az igekötővel képzett igepárokban azok az alapigék, melyek célra, ill. a belső határ elérésére orientált cselekvést rögzítenek, azokkal az igekötős perfektív igékkel, amelyek ezt a célt, ezt a belső határt el is érik.

A szótár szerzői – nagyon helyesen – az aterminatív (atelikus) jelentésű любить igét nem állítják párba a полюбить rezultatív-kezdő igével. Kár, hogy más rezultatív-kezdő igék kapcsán (понравиться, пожалеть, рассердиться stb.), már nem veszik figyelembe az alapige és a motivált perfektív ige különböző lexikai jelentését, és párba állítják őket a motiváló alapigével. Egy rezultatív-kezdő ige cselekvése sohasem éri el a maga belső határát (csak az időbeli, az ún. külső határt érheti el), és ennél fogva nem is lehet párja egy aterminatív (nem célra orientált cselekvést kifejező) igének. Nem alkot igepárt a гулять alapige a погулять perfektív igével még akkor sem, ha a perfektív ige kvantitativ-terminatív jelentésárnyalata imperfektív igével is kifejezhető: "Мы славно (по-)гуляли на его свадьбе". Enantioszemiával van dolgunk: a kicsinyítésből nagyítás lett. A pozitívan értékélt

igefüggvény „megfertőzte” („contagion”) – vö. M. Bréal. Essai de sémantique. 1921. 205. p.) a по-igekötőt; megfosztva eredeti kicsinyítő jelentésétől, augmentatív-intenzív (nagyító) jelentést kölcsönzött neki. Az igei cselekvést pozitívan értékelő valenciális „körülmenyhatározó” (хорошо, здорово, славно, обстоятельно stb.) kiváltja bennünk a cselekvés nagy méretének és intenzitásának erősségének a képzetét. A delimitatív igék (погулять, поработать jelentése itt metszi az ún. augmentatív-szaturatív igék jelentését: "Ну, похвали нас Клара. Ей – ей, мы поработали (наработались) славно!" (А. Финегонов. Страх, 196). Sem a погулять, поработать sem a нагуляться, наработаться igék cselekvése nem éri el a maga belső minőségi határát: mennyiségileg meghatározott (a szó tövében a határ szóval) cselekvést rögzítenek; cselekvésük csak a mennyiségi, ill. a külső határt éri el. Ha a szerzők szempontját vennénk figyelembe, akkor a "Мы стояли там два часа" és a "Мы простояли там два часа" mondatok igéi is igepárt alkotnának.

Véleményem szerint a morfológiai ismérvek legalább annyira figyelembe veendőek, mint a szintaktikaiak, hiszen a morfológia sem más, mint egyfajta „megmrevedett szintaxis”.

8. Végezetül kiemelendő még Páll Erna kiváló szerkesztői munkája: a szócikkek szemléletes elrendezése, a mondatok könnyen megragadható kódolása, a nyelvi anyag sok szempontú feldolgozása. Mindez csak egy nagy és gondos munka eredményeképpen jöhetett létre. Az igeszótár egyetlen igényes, szakmáját szerető orosz tanár könyvespolcáról sem hiányozhat.

Tankönyvkiadó, 1982.

Dr. Kréki József